

J. J. n.

Äpple = Tråns

Ans och skötsel,

Finland

Första Delen

Med Wederbörandes samtycke

Under

Oeconomiae Professorens samt Kongl. Svenska Wetensk.
Acad. och Kongl. Wetensk. Societ. i Upsala
Ledamots

S E N N

DOCT. PEHR KALMS

Inseende

Eåsom et Academiskt Snille = prof utgihwit och försvarat
Af

JOHAN CALONIUS,

WIBURGENSIS.

I Kongl. Åbo Academies Öfre Läro = Sal d. 12. Junii

År 1769.

På wanlig tid förmiddagen

Åbo Tryckt hos JOHAN CHRIST. FRENCKELL.

§. 1.

Af de Frukttrån, som den Norrre delen af Europa frambringar, är utan twiswel Appletrådet et af de nyttigaste och måst fördelaktiga. Sielwa Trådet, såsom et af de hårdare och fastare, kan brukas til hwarjehanda slögdearbeten och starkare redskap. Frukten antingen rå eller på flere sätt tillagad, gifwer en ganska hållsösam och wälsmakande spis. Där af tilredes ock en angenäm dryck, som i England är allmän under namn af *Cider* eller *Apple-must*. Det är därför som de fleste Europæiske Folkslag, isfrån längre tider tillbaka winlagt sig om detta Træs skötsel. Engelsmän, Holländare, Fransoser och Tyskar, hafwa däri gått så wida, at de til andre Nationer årligen kunna aflåta en myckenhet Äpplen och Äpplemust, ehuru ock i sannerhet hos de förstnämnde inrikes behöfwet är långt större än man nåppeligen kan sig föreställa. I vårt föra Hädernesland har man nog sent begynt at tänka där på. Utminstone har man på åtskilliga orter här i Finland för 30 a 40 år tillbaka mycket litet wetat af Äpple Trågdårdar och deras anläggning. Daktadt at i den Södrare delen af Landet, enkannerligen wid Hafs-kusterne Äppletrån finnas wildt växande, har dock en otidig råddhoga för Climatets strånghet wållat, at man intil dese

ser

senare tider trodt, at detta Landets naturliga alster icke kunde förbättras, samt at utländske Äppleslag härstädes ej kunde trivas. Sedan denne fördom nu änteligen medelst Öfverhetens wälsamma försörg om alla nyttiga inrättningars införande och stadgande hos oss, och genom en lyckelig erfarenhet hunnit qwäfwas, har smaken äfwen för Frukttrån blifwit mera allmän. Men at Landet däraf må kunna draga den största nytta som möjelig är, blifwer det högst nödigt, at Frukttråns skötsel på de fläste orter hos oss, i synnerhet inrättas på Äppletråns plantering. Näron och Wallnöttrån de Europæiske, (de Americaniske Wallnöttrån undantagas som nog braf uthårda wårt climar,) äro ganska ömtälige för köld, och dö därföre bort så ofta mycket falla wintrar infalla. De äro äfwen i öfrigt nog känslige at sköta, hwaraf gemenligen händer, at förlusten af dese tråns plantering i synnerhet uppe i Landet är större, än den winst de af sig kasta. Däremot tåla Äppletrån Climaret långt bättre. Sedan de en gång hunnit til mognad och stadga, hafwa de ganska litet at frukta för äfwen den kallaste winter, i synnerhet wiså arter däraf, som längre tid blifwit wande wid wår himmel. Man har ofta sedt Håseln, som til sådan myckenhet hos oss wåxer wildt, dö ut af köld, då äppletrån ossadde uthårdat wintern. Dese trivas jemwål nästan i all slags jordmån, om den allenast är befriad från syra, och eljest wäl tillredd. De skötas och merendels med mindre möda än de öfrige frukt-trån, och äro minst siusdomar underkastade, när de hunnit till någon storlek, kasta de äfwen af sig långt mera frukt, än något af de andre hos oss brukeliga frukt-trån. I anseende därtill kan man fördensskull af en äpple-gård wänta sig större förmån och bättnad, än af andre frukt-tråns plantering. Likwål som under wårt kalla luststrel konsten nöd-wändigst bör komma naturen till hjelp; försiktigheten äfwen fördrar, at man bör wåra upmärksam på det minsta som kan hindra trädens wårt och trefnad; så har jag föresatt mig, at på dese blad, samla de förnämsta af de reglor och mått, som erfaren-

he

heten bestrykt hos oss i Finland wid äppeltråns ans böra iakttagas. Hwad utlänningar här om friskvit, är gemenligen lämpat till deras klimat, och duger icke alltid hos oss. Våre härtills utkomne Swenske Trågårders böcker, äro och afsågade efter klimater i Sverige, som merendels är nog mycket skildt ifrån vårt Finska, och därför hoppas jag göra mine Landsmän en angenäm tjänst, medelst det jag här på ett ställe meddelar dem den underrättelse om äppeltråns föttel, som är lämpad efter våra winttrar. Ett så skyldigt och wälment försök, tackes den benägne Läsaren gunstigt uttaga.

S. 2.

Huru den plats bör wara belägen, som är tienlig till att därå anlägga en Trågård; hwad grund, och huru djup matjord den bör hafwa; huru den skall bewaras emot de falla wäder, med mera, det är omständeligen wist och beskriwit uti Herr Kyrkoherden Magister OLOF WESTZYNTHJI Disputation om trydd och Trågårdars anläggande, ventilerad här i Ubo den 14 Junii 1754. För at undwika widlöstighet förbigår jag fördensskull alt hwad i det ämnet wore at säga och skrider genast til någre allmänne anmärkingar om sielfwa frukttrån. Wi förskaffa oss frukttrån för våre trågårdar förnemligast på fyra sätt 1:o förskrifwa wi oss gamle och redan fruktbarande trån, som kunna flyttas och omsättas från en Trågård i en annan. 2:o Skaffa wi oss telningar från en Tråschola och plantera ut dem. 3:o Fortplanta wi dem medelst ympande och oculerande, då wi likwäl förut böra wara försedde med stammar, at ympa och oculera på; änteligen och 4:o updraga wi dem af trån.

Genom det första sättet tyckes man wäl snarast komma til en snart fruktbarande Trågård, i fall man har råd därtill; men detta waktadt är detta sätt många och stora olägenheter underkastadt. Om sådane gamle Trån förskrifwas ifrån orterna wid och omkring Stockholm, och ännu mer, om de hämtas från Tyssland eller och den södre delen af Sverige, så gå de gemenligen

ligen ut af köld. Ganska sällan händer det at de ut hårda första vinteren, och om det änteligen sker, så wantrifwas de nog ofta så aldeles, at man af dem har föga nytta, utan de dö bort i andra eller tredje året; så af dem hinna til någon särdeles storlek. Säsom upwyrne under et warmare climat, kunna de ej tilwänjas at tåla det som är kallare. Utom des wisar erfarenheten, at gamle trån, som blifwit omsatte, sällan repa sig wäl, om det ock wore under samma Luststreck.

Om denna utwäg, som eljest är den kortaste och behändigaste, at i hast få sig en Trågård, änteligen skal widtagas, så är bäst och rådligast, at skaffa sig sådane Trån, som här hemma af gode och utwalde frön blifwit updragne. Ty de hafwa blifwit från sin spådafte ålder wande wid climater. Ju yngre de äro, des bättre wilja de fort; och därför tager man håltre dem, som i 1, 2 a 3 år burit frukt, än dem som i flere år gjordt det samma. Om möjligt är, så flyttar man dem med klimp, eller med större delen af den jord, som omgifwer rötterne, emedan desse då löpa mindre fara at blifwa skadade och rubbade wid det Trådet uptages ur jorden; alt som trådet är stort til, bör ock klimpen vara i proportion stor; för et tråd af par samnars högd bör klimpen åga på hwarje sida af stammen 3 a 4 qwarters jord; kunde man få än et qwartermera, desto säkrare wore det; djupleken bör ock vara 2, 2½ a 3 qwarter, nemligen så, at Trådet's horizontela rötter löpa i klimpen, och ej lämnas under den och qwar i gropen, at de wid uphuggandet affkurna rötter skola med en hwarf knif sedan skaras på ändan slåta, skal vidare omtalas i c. S. Flyttningen sker ock därför bäst om våren i slutet af Martii månad eller i början af April, alt som Våren är tidig eller sen, då jorden kring rötterne är wäl tilfrusen: och at det så mycket säkrare må ske, drager man omsorg, at i fall uti början af wintern mycket snö faller, som kunde hindra jorden at frysa, man då slåtar bort snön til par alnars widd rundt om stammen af

trädet, på det Kölden må kunna tränga sig så djupt ned, som til jordens fästade fring roten är nödigt, och at de så mycket bättre må kunna nedsättas, upgräfwer man anten om hösten näst förut för dem gropar, eller kan man ock med ora och jernstör göra samma wid den tid om våren, då man ärnar flytta dem; i bägge händelserne bör man om hösten förut hafwa försett sig med något god jord, den man då anten lagt inne i något hus, eller ock ute öfvertäckt med obrunnen Hästgödning eller dylikt, at hindra den ifrån, at blifwa hoptrusen; med denna mull fylles under och omkring klimpen, då trädet sättes samt tiltrampas, at det må stå stadigt, och at jorden i klimpen, wid warmare wäderlek ej må falla bort från rötterna. Själwa nedsättningen och groparnes fyllning, förättas i öfrigit på sådant sätt, som nedanföre i 5. S. kommer at beskriwas. Men emedan detta sättet, at skaffa sig Trån, icke så mycket nyttjas, så wil man ej widlöftigare därom handla. Det andra sättet är wäl bättre och säkrare, än det näst förut beskrefne; men i anseende til vårt Climat har det ock sina stora svårigheter, om telningarne hämtas från en warmare ort. I annat fall och om man har tillfälle at utur en här i landet anlagd Tråschola få sig telningar, så är denna utväg den wigaste, så wida man då icke allenast slipper all den tid och möda, som på tråns skötsel i plantsången måste användas, utan man kan ock wara förwifad därom at de uthårda wåre wintrar, i synnerhet om de äro af sådane slag, som i längre tid blifwit wande wid vårt Luststreck; man tillser allenast, at telningarne äro updragne af frön utaf god och utwald art, samt at de äro rakstammige, med ren och sin bark samt qvistarna eller grenarna wäl wårta och rått skurna. Man förfar då med dem på sätt som i 5. S. skal omröras. Om ympande och oculerande skal talas i 6. S. och i de trenne S. S. som nu följa, wil jag korteligen wisa sättet huru Äpplertrån af frön updroges, huru de på plantsången och i Tråscholan böra skötas, och huru de änteligen skola flyttas på det ställe, där de komma at sedan ständigt förblifwa.

S. 3.

Wid tråns updragande af frön är först nödigt at tiffes hwilka frön som äro goda. De frön äro goda, som hämtas af wålwårta, rena, rakstammiga och i sin bästa styrcka warande trån, som hafwa en wålsmakelig och utwald frukt, (i fall man ej täncker ympa eller oculera dem, ty wid ympande och oculerande kommer ei an på, huru utwald til smak frukten är; stammar af willa äppeltrån äro gemenligen de bästa at ympa på) hwilken bör wara fullkommeligen wålmogen då frön tagas. Däremot äro de frön odugelige, som hämtas af omogen frukt, och af trån som äro af elak art eller äro wan- skapelige med grof och måslupen bark, såsom ock de hwilka tagas af trån som äro antingen för unga eller för gamla eller annors siukliga. Om frön äro mogne rönes bland annat där af at de siunka i watten. De som flota ofwarpå böra förkastas. Kan man få kärnor af goda äppelslag, som wuxit här hemwa i landet, så utwålier man hälre dem, än de, som komma från Sverige eller Tyskland, emedan de förre, såsom redan wande wid climatet, bättre stå mot våra skarpa wintrar, än de som gerad komma från et lindrigare klimat. Dock när man kan hafwa kärnor af utwalda äpplen från Sverige, Tyskland, eller andra orter, bör man icke försumma, at här så dem, och söka wänja dem wid vår himmel.

Sedan man fått sig goda frön, utsees et tienligt ställe til plantsång. Den bör wara belägen mot solen; hafwa så mycket görligt är skogd emot N. N. O. och N. W. at den ei bör wara watusur förstas af sig sielt. Om den är torrländtare bewaras plantorne des bättre emot winter kölden. Jorden bör bestå af god mylla, som til 1 $\frac{1}{2}$ a 2 qvarters djuplek med wålbrunnen gödsel tilredes. Grunden får wara sand: eller leraktig, eller ock af wanlig rödjord. Alla lefwande rötter af ogräs böra från denna jorden noga utrensas i synnerhet bör man akta at ej någre rötter af Dwickroten (*Triticum repens*) må lämnas qwar.

Här

Härpå följer seningen. Tiden at så äppelkärner är wäl hos oss bäst om hösten, i fall man då kan få mogna kärnor af samma års frukt; orsaken är, att af de kärnor, som om hösten utsås, upkomma äppelstråns plantor nästföljande wår, uttingen midt uti eller wid slutet af Maji, eller i början af Juni månad, alt som wäderleken är, twårt emot, om de säs först om wåren, i synnerhet om de legat någon tid och torckats sedan de blifwit tagne utur äpplen, komma ibland rätt så upp samma sommare, om man ej watnar desto flitigare, utan en stor del ligger et helt år i jorden, och upkomma först wåren derefter. Man får dersöre hållt om hösten de kärnor man då fått mogna; denna sening kan ske i slutet af October eller i början af Novembr. ja ock ån sednare, om jorden ännu är ofrusen, och wäderleken tillåter. Som detta år varit en nog owanlig blid winter, så såddes här i Åbo äppelkärnor den 7. Januarii, och den 17. derpåföljande Maji begynte plantor af desse i myckenhet upkomma. Men som man ej altid om hösten kan få mogna äppelkärnor; ty dels äro wisja äppelslag, hwars kärnor först blifwa mogna, sedan äpplen blifwit nedtagne, och legat någon tid, dels kan man om wintern eller mot wåren få af någon annan äpplen, eller äpple kärnor, dem man åstundat at få; dersöre måste man upstjuta med sådanes sående til wåren, at då få dem, at gro samma wår, kan man anten få dem inne i rummen i lådor, dem man tilböriligen watnar och stöter; eller få ute i Trågårdens på tienligit ställe, så snart jorden blir redig, och sedan tilböriligen watna, at jorden ej får blifwa torr; eller kan man låta kärnorna ligga, i äpplen tils marcken blir tienlig til sående, ty uti äpplet, om det ock något litet rutnar, hålla kärnorna sig bäst, allenast man ser til, at äpplet ej får möglas. Man kan ock, alt som man om wintern får äppelkärnor lägga dem til et qwarters djup, eller mera, i suktig jord i en låda, den man håller inne på gälfwet i et rum, hwari eldas; om wåren så snart jorden ute blir redig, kan man så desse kärnor på sängar i rader, eller annors,

om de ej kommit at torckas, så gro de gemenligen snart, om sängen i torcka tilböriligen watnas.

Frön och kärnorna nedsättas på sängen i våta linier, som med en kåpp åro dragne tvärt öfver sängen, til tre eller fyra tvärfingers afstånd från hvarannan samt ungefär 2 a 3 tvärfinger djupt och öfverhölas sedan med mull, när kärnorna så fås i rader, har man wid deras upkommande, och framdeles wid rånningen, lättare at se, hwar de åro, än om kärnorne fås utan ordning. Jorden får ei widbråas med nedfackning, hwarigenom kärnorna kunde rubbas utur sina rader, utan bör mullen påströs. Att man må hafwa så mycket lättare framdeles wid rånningen, och se hwar plantorna skola komma upp eller ei, sättas en liten pinna eller sticka wid ändarna af hwar tvärstreck, på hwilket man satt kärnorna. Om man får på en säng flere slags äppelkärnor, utmärcker man på nedsatte stickor, med en särskilt nummer, som i Trågords Journalen bör införas, hwarit slag. Så snart wärmusten gådt ur jorden, watnas sängen så wäl innan plantorna kommit upp, som sedan; detta watnande bör ske i torcka hwarannan eller hwar tredje dag, eller så ofta man finner, at mullen en tum under jordbrönet på sängen börjar blifwa torr; när det tillräckeligen rågnat behöfwer man ej på några dagar derefter watna. Öfwer bör man hafwa noga tillsyn däröfwer, at plantsängen hålles fri från ogräs; ty om ogräsen lämnas fullt at wäxa på plantsängen, så draga de til sig den näringsaft, som war ämnad för de spåde plantorne hwilka fölgakteligen måste efter hand astyna. Och om watnandet försommis, så kunna de innan kort förgås af öfwerflödig torcka. Dese twenne omständigheter, watnande nemligen och et flitigt rånande, åro lika som halftwa lifwet för äppel plantorne. Rånandet sker lätteligen med en trågards hacka, om allenast plantorne såsom förut sagt är blifwit sådde i en våt linea tvärt öfver sängen; då hackar man warsamt bort ogräsen med hackan emellan raderna, men näst omkring plantorna rånar man dem bort med handen, alltid så lagandes,

at ogråsen uptegas med root: ty blir roten qwar, wåra de ar-
gare derester, och gjöra nytt och större beswår, watnandet sker
wål bårt genom sprutkanna med rent sis, åå- eller damm watn,
men i brist däråf tienar ock bruns och fällwatn, börande plant-
sängen så bestänckas, at watnet tränger ned 4, 5 a 6 tum i
Jorden.

Så snart höstfrosten tilstundar, och plantorna mist deras
måsta löf, öfvertäckes plantsängen med tall Gran- eller Enris;
detta täckande bör ske mycket warsamt, at de späda plantor ej
måga afbrutas eller skadas halm och hö, för därtill ej brukas,
emedan möß och råttor därigenom kunde läckas til sänge: at
anten aldeles skjåra af de små plantstjelskar, eller gnaga bær-
ken af dem, eller upsöka de ån ogroddde kärnor. Det har wäl
ibland lyckats at låta plantsängen öfwer wintern stå otäckt, dock
är det i alla fall säkrare, at täcka den, som sagt är, hålft man
ej kan förut se, huru strång winter kölden och huru långwari-
ge nattfrosterne om wåren kunna blifwa. Mot sena hösten, se-
dan löfwen affallit och nattfråster tilstunda, bör man åter på
lika sätt som wintern förut, öfvertäcka plantsängen med gran
tall- eller Enris, och det med sådan warsamhet, at plantorne
ej måge afbrutas eller eljest skadas. På detta sätt sköter man
dem, om de gjordt braf wårt, til andra, och i annan händelse
til tredje wåren: hwarwid man tillika neqa tisseer, at inga si-
doskott må, såsom gjerna händer, få tillfälle at utslå, plantorne
böra wåra endast i längden. Så ofta derföre som någre ögon
(gemma) förmärckas wid sidorne af plantan böra de försiktigt
afknipas, at plantan ej må qwista sig: eller blifwa i otid gre-
nig och ofkaplig; dock bör man andra wåren gemensligen läms-
na 2 a 3 sidoskott öfwerst, at slå ut, emedan de desto stare-
lare draga upp saften; men alt som flere sidoskott wid wåran-
det öfwantill slå ut, affåres tåt til stammen de nedre, så la-
gande, at man ej har mera ån 2 a 3 sidoskott öfwerst til leda-
te för saften. Om man drager upp stammen, utan någon
hjelp: eller sidogren öfwerst, blir den gjerna mycket smal och
rånckog.